

УДК 327(73):(560)

Є. В. Габер

аспірант кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
тел.: (0482) 63 32 59; e-mail: janegaber@gmail.com

ПОСТЫПОЛЯРНИЙ СВІТ ОЧАМИ НЕОРЕАЛІСТІВ: ВИПАДОК ТУРЕЦЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу турецько-американських відносин на сучасному етапі. Після зазначення ключових теоретичних положень деяких теорій міжнародних відносин автор доходить висновку, що саме концепції неореалізму та структурного реалізму найбільш вдало забезпечують теоретичні рамки для дослідження відносин регіональної держави середньої потуги (Туреччини) і досі єдиної наддержави (США) в умовах переходу від однополярного до багатопольярного світу.

Ключові слова: Туреччина, США, неореалізм, структурний реалізм, міжнародна система.

Розпад Радянського Союзу та подальше закріплення Сполучених Штатів в статусі єдиної наддержави похитнуло усталені структурні схеми більшості концепцій міжнародних відносин, що в своїх вченнях так чи інакше спиралися на ідеї балансу сил та неминучості існування військово-політичних альянсів. Неспроможність класичних теорій міжнародних відносин (в першу чергу, політичного реалізму) і неореалізму, що виник та швидко поширився у 1970–1980 рр., передбачити та знайти пояснення раптовому закінченню «холодної» війни стало для них серйозним випробуванням і сприяло виникненню багатьох нових альтернативних концепцій. Оскільки жоден з напрямків політичного реалізму (класичний, неореалізм, структурний реалізм і т.д.) не зміг забезпечити теоретичну базу для подальшого розвитку міжнародних відносин після краху Ялтинської системи, це призвело до нової хвилі академічних дискусій як всередині цієї школи, так і між різними науковими парадигмами (реалізм, лібералізм, марксизм, конструктивізм та ін.).

Найбільш яскравими виразниками позицій неореалізму у цих дискусіях виступили американські вчені Кеннет Волц [1; 2], Стівен Уолт, Роберт Гілпін, Джон Міршаймер [3], Джозеф Гріко та засновник структурного реалізму Баррі Бузан [4]. Що стосується вітчизняної історіографії, то проблемами вивчення структурного реалізму і, зокрема, регіональних комплексів безпеки займалася Тетяна Стародуб [5]. Теоретичні засади розробки зовнішньополітичної стратегії США щодо Туреччини вивчав у своїй дисертаційній роботі Олександр Ірхін [6]. Серед турецьких дослідників, що займалися дослідженням власне турецько-американських відносин з позицій неореалізму, слід відзначити Шабана Кардаша [7] і Балкана Девлена [8].

Мета цієї статті полягає у визначенні можливості використовувати неореалістичні концепції міжнародних відносин в якості теоретичних рамок для дослідження турецько-американських відносин у постбіполярний період. Відповідно до цієї мети було поставлено ряд задач. Зокрема, виділити ключові положення теорії неореалізму і структурного реалізму, визначити головні характеристики сучасної структури міжнародної системи, проаналізувати статус Туреччини і США в умовах цієї системи.

Постбіполярний світ: повернення до багатополарності?

Перехід до однополарної світової системи і відсутність будь-яких помітних спроб запобігти зростаючому розриву у розподілі сил між Сполученими Штатами, з одного боку, та всіма іншими країнами світу, з другого, поставив багато питань щодо можливості застосування концепції балансу сил у майбутньому. В той час як деякі науковці стверджували, що після тимчасового «збою» у функціонуванні системи балансування знову стане її невід'ємною частиною [9], інші доводили, що концепція балансу сил в її класичному вигляді відтепер є пережитком минулого [10].

Проте якщо відразу після закінчення «холодної» війни більшість науковців і прийшли до висновку, що новий світовий порядок можна охарактеризувати як «однополарний», то згодом стало зрозумілим, що це не зовсім так. З моменту зникнення Радянського Союзу з політичної карти світу американське домінування декілька разів зазнало серйозних випробувань — спершу під час терористичних атак 2001 р. і послідуєчих війн в Афганістані та Іраку, а потім в ході російсько-грузинської війни 2008 р. Хоча на глобальному рівні американське домінування і зберігалось, ці «локальні» кризи однополарної системи, що відбулися за досить короткий проміжок часу в ключових регіонах світу, змусили ще раз замислитися над своєчасністю висновку Ф. Фукуями щодо «кінця історії» і встановлення ліберально-демократичного порядку західної цивілізації.

За цей час вченими різних шкіл ТМВ були запропоновані найрізноманітніші бачення майбутньої структури світової системи — від традиційних дво- і багатополарної до однополарної з американським домінуванням, безполарної та мультиполарної з центрами сили, що знаходяться на різних рівнях системи (державному; недержавному — неурядові організації, ТНК, етнічні групи; і наддержавному — від світового уряду до інтеграційних об'єднань на кшталт Сполучених Штатів Європи)¹.

¹ Див., напр., William Wohlforth (1999). The Stability of a Unipolar World (однополарний світ);

Christopher Layne (1993). The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise? (багатополарний світ);

Samuel Huntington (1999). The Lonely Superpower (одно-багатополарний світ — «unimultipolar system»);

David Calleo (2007). Unipolar Illusions (фактично двополарний світ з полюсами в Старому та Новому Світі; ідея «глобального балансування» між Старим Світом і Новим Світом та об'єднання зусиль в рамках «глобального союзу» лише для вирішення певних питань);

Хоча неореалізм і виявився неготовим до закінчення «холодної» війни, багато з його принципів зберегли свою актуальність і в XXI ст. Зокрема, забезпечення національної безпеки й досі залишається пріоритетом зовнішньої політики кожної держави, адже будь-яка країна може виступати суб'єктом міжнародних відносин і поширювати свій вплив на світовій арені лише за умов гарантованої національної безпеки, що й досі залишається головним елементом її національних інтересів.

Втім, на відміну від класичного реалізму, неореалізм не схильний трактувати світову політику як певну сумарну рівнодіючу зовнішніх політик держав. В своїй фундаментальній праці «Теорія міжнародної політики» [1] Кеннет Волц, засновник неокласичного напрямку реалізму, дійшов висновку щодо необхідності *системного підходу* до вивчення міжнародної політики як цілісної системи, що функціонує у відповідності до певних законів. Визначальна роль при цьому відводиться поняттю *структури*, яка передбачає функціональну диференціацію суб'єктів і розглядається Волцом як розподіл можливостей, механізмів примусу та обмежень, які система накладає на свої елементи — суверенні держави [11, с. 148].

При цьому системний характер міжнародних відносин, на думку К. Волца, визначається не взаємодіючими акторами, не особливостями окремих держав, як то їхнє географічне положення, демографічний потенціал, соціо-культурна специфіка і т.п. (хоча не можна заперечувати і значення цих факторів також), а саме властивостями структури міжнародної системи. Будучи наслідком певної взаємозалежності своїх елементів, структура міжнародної системи не зводиться до простої їхньої суми, а представляє собою самостійний феномен, здатний нав'язувати державам ті чи інші обмеження, або ж, навпаки, в якийсь момент надавати їм сприятливі умови на світовій арені. Саме структурними особливостями світової системи і пояснюються часті розбіжності цілей і кінцевих результатів зовнішньополітичної діяльності держав.

Спираючись на системні принципи, з позицій яких полярність системи розглядається як її структурна характеристика (незалежна змінна), а схильність до війни — як набута властивість системи (головна залежна змінна), Волц доводить, що зовнішньополітична поведінка держав залежить від так званої «системної напруженості» [12, с. 253]. Інакше кажучи, між державами діють певні «системні обмежувачі», які врешті-решт і визначають їхню зовнішню політику. Саме в цьому полягає причина різного рівня залученості держав у світову політику.

Ганс Моргентау, засновник «класичного» реалізму, також писав, що «далеко не всі держави однаково залучені у світову політику... Це співвідношення змінюється разом із зміненням сили держави, яка може висунути його на передній край у міжнародній політиці, а може позбавити його можливості діяти на міжнародній арені...» [13, с. 28]. Кеннет Волц, розвиваючи положення структурного реалізму в своїй ранній роботі «Людина,

Richard Haas (2008). The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance? (безполярний світ, дифузія влади між різними акторами і центрами сили).

держава і війна» [2], відзначав, що в ситуації стратегічної взаємозалежності поведінка держав, їхня політика визначається не тільки власними інтересами і можливостями, але й поведінкою і політикою інших держав. Іншими словами, могутні держави роблять те, що вони можуть, а слабкі — те, що їм дозволяють робити могутні держави. Тому для того, щоб зрозуміти чи спробувати передбачити поведінку держав на міжнародній арені, потрібно враховувати особливості міждержавної системи, специфіку її структури.

За переконанням Волца, структура менш схильна до змін, ніж людська поведінка чи політика окремої держави. Тому саме ця категорія дає чітке розуміння того, яким чином позиції держав відрізняються одна від одної, і як вони співвідносяться між собою з точки зору їхньої здатності до дій [1, с.80]. Наприклад, міжнародна система в біполярному світі сильніше пригнічує свої складові частини, в той час як при багатополярному устрої держави мають більше свободи для військового вирівнювання [2, с.158].

Еволюція турецько-американських відносин на початку ХХІ ст.: проблемний альянс чи свідоцтво вирівнювання полюсів?

Ця тенденція до активізації зовнішньополітичної діяльності традиційно пасивних елементів міжнародної системи дуже чітко просліджується на прикладі турецько-американських відносин. Так, якщо в період біполярності система накладала жорсткі обмеження на свої структурні одиниці та значно обмежувала їхні дії, то з переходом до постбіполярної системи був значно розширений простір для зовнішньополітичного маневрування. Олександр Ірхін, аналізуючи в своїй дисертаційній роботі турецько-американські відносини часів «холодної» війни, неодноразово підкреслює, що багато криз як у двосторонніх відносинах, так і у регіональній політиці Туреччини (Кипрські кризи і різке погіршення турецько-грецьких відносин у 1960–70-ті роки) були відносно швидко подолані саме завдяки тому, що обидві країни належали до одного військово-політичного блоку, формували один полюс сили в умовах біполярної світової системи [6]. Оскільки Сполучені Штати були зацікавлені в збереженні дієздатності цього блоку, а подальше загострення конфлікту неодмінно призвело б до втручання Радянського Союзу і, як наслідок, похитнуло б існуючий баланс сил, всі сторони змушені були відмовитися від подальшої ескалації конфлікту. Таким чином, система, що завжди прагне до внутрішньої стабільності, значно знизила інтенсивність цього протистояння ще на ранніх етапах.

Сполучені Штати та Радянський Союз були зацікавлені утримувати союзників в своїй орбіті впливу, забезпечуючи їм фінансову, економічну та особливо військову допомогу. Витрачаючи чималі ресурси на підтримання існуючого статусу-кво, вони мали впевненість в тому, що жодна менша країна не зможе самостійно забезпечити свої інтереси, в першу чергу, національну безпеку, і отже буде неспроможна проводити самодостатню зовнішню політику. Зокрема, надаючи Туреччині військову та економічну

допомогу по доктрині Трумена і в рамках плану Маршалла, Вашингтон забезпечив собі підтримку Анкари по всіх ключових питаннях світової політики, адже будь-які спроби проявити незалежність у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень загрожували перспективами бути покинутим один-на-один з СРСР.

Таким чином, асиметричність турецько-американських відносин за часів «холодної війни» можна пояснити на декількох рівнях. З одного боку, біполярна структура світової системи вимагала чіткого визначення зовнішньополітичної орієнтації та приєднання до одного з двох ворогуючих блоків, що значно обмежувало можливості для проведення самостійної зовнішньої політики «другорядними» державами. З іншого боку, сукупність внутрішніх факторів (відсутність власного військово-промислового комплексу, слабкість економічної системи, соціальна нестабільність) посилювали залежність Туреччини від США.

В умовах нового світового устрою рівень системної «напруженості» стає значно нижчим, дія структурних обмежувачів на формування зовнішньої політики середніми державами слабшає, тому Туреччина об'єктивно отримує більше можливостей проводити більш різноманітну, багатовекторну політику, набагато менш залежну від Сполучених Штатів. Подібні структурні зсуви в системі відбуваються надзвичайно рідко, тому у 1991 р. виник унікальний шанс перерозподілу функцій між учасниками міжнародних відносин. Зокрема, для Туреччини це була можливість змінити принцип відносин зі Сполученими Штатами зі схеми «суб'єкт — об'єкт» на «суб'єкт — суб'єкт», хоча, звісно ж, асиметрія в цих відносинах зберігається і сьогодні.

З іншого боку, вже від динаміки внутрішнього розвитку Туреччини, політичної орієнтації її лідерів, військового потенціалу, рівня економічного розвитку держави в 1990–2000 рр. залежало, наскільки Анкара зможе скористатися цим історичним моментом.

Отже, концепції неореалізму і структурного реалізму, як одного з його різновидів, можуть слугувати основою для загального аналізу інтересів та мотивів держав, дозволяють прогнозувати їхні можливі дії з врахуванням системних обмежень. Проте, вони є недостатніми для точного моделювання зовнішньої політики конкретної держави, адже поведінка учасників міжнародних відносин залежить не лише від системного впливу, але й від внутрішньополітичних факторів. Тому концепція структурного реалізму найбільш вдало виступає в якості теоретичних рамок для дослідження загальної логіки турецько-американських відносин як відносин регіональної держави середньої потуги з досі єдиною наддержавою. Коли ж мова йде про аналіз конкретних зовнішньополітичних рішень, велику увагу слід приділяти також особливостям внутрішнього розвитку, політичній культурі країн тощо.

Список використаної літератури

1. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz. — N. Y.: Random House, 1979. — 250 p.
2. Waltz K. Man, the State and War: a Theoretical Analysis / K. Waltz. — Columbia University Press, 2001. — 263 p.
3. Mearsheimer J. Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War / J. Mearsheimer // International Security. — 1990. — Vol. 19, № 1. — P. 5–56.
4. Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era / B. Buzan. — New York: Harvester Wheatsheaf, 1991. — 398 p.
5. Стародуб Т. С. Теорія комплексу безпеки: можливості використання для формування спільної стратегії розвитку Чорноморського регіону / Т. Стародуб // Стратегічна панорама. — 2009. — № 4. — С. 63–71.
6. Ірхін О. А. Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки: Дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.04 / Ірхін Олександр Анатолійович. — Сімферополь, 2006. — 204 с.
7. Kardas S. Turk-Amerikan İiskilerine Teorik Bakis — Neo-Klasik Realist Bir Cerceve / S. Kardas // Demokrasi Platformu. — 2008. — № 13. — S. 1–37.
8. Devlen B., Ozdamar O. Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises / B. Devlen, O. Ozdamar // Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation Ed. by Freyberg-Inan A., Harrison E., James P. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009. — 305 p.
9. Layne C. From Preponderance to Offshore Balancing / C. Layne // International Security. — 1997. — Vol. 22, № 1. — P. 86–124.
10. Ikenberry J. Introduction / J. Ikenberry // America Unrivaled: The Future of Balance of Power, Ed. by Ikenberry J. — Ithaca: Cornell University Press, 2002. — P. 1–17.
11. Кобышев В. О неореализме Кеннета Волпа / В. Кобышев // Полис. — 2004. — № 2. — С. 146–155.
12. Lebow R. The long peace, the end of the Cold war, and the failure of realism / R. Lebow // International Organization. — 1994. — Vol. 48, № 2. — P. 249–277.
13. Morgenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / H. J. Morgenthau — N. Y.: Alfred A. Knopf Publisher, 1962. — 630 p.

Е. В. Габер

кафедра международных отношений

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ПОСТБИПОЛЯРНЫЙ МИР ГЛАЗАМИ НЕОРЕАЛИСТОВ: СЛУЧАЙ ТУРЕЦКО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Статья посвящена анализу турецко-американских отношений на современном этапе. После определения ключевых теоретических положений некоторых теорий международных отношений автор приходит к выводу, что именно концепции неореализма и структурного реализма наиболее подходят в качестве теоретических рамок исследования отношений региональной державы средней силы (Турции) со всё ещё единственной сверхдержавой (США) в условиях перехода от однополярного к многополярному миру.

Ключевые слова: Турция, США, неореализм, структурный реализм, международная система.

Y. V. Gaber

Department of International Relations,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
office 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**NEOREALIST VIEW AT THE POST-BIPOLAR WORLD:
THE CASE OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS**

Summary

The article provides an analysis of the recent Turkish-American relations. The author examines key theoretical propositions of some of the IR theories and comes to the conclusion that it is the neorealist and structural realist conceptions that provide most appropriate theoretical framework for a study of bilateral relations between a regional power (Turkey) and the only superpower (USA) in the period of transition from a unipolar to a multipolar world.

Key words: Turkey, United States, neorealism, structural realism, international system.